

УДК 398(477.7)

Кириєнко С.І., Миколаївський державний аграрний університет

Кириєнко Світлана Іванівна (1959 р.н.). У 1995 р. закінчила Київський національний університет культури і мистецтв за спеціальністю “Народна художня творчість”. Кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри економічної теорії і суспільних наук Миколаївського державного аграрного університету. Має 11 публікацій. Коло наукових інтересів – фольклористика, народознавство Південного регіону України.

Деякі тенденції сучасних фольклористично-народознавчих досліджень Південного регіону

Стаття розкриває основні напрями сучасних досліджень фольклору етнічних груп Південного регіону. Проаналізовано розвиток наукової роботи з документування та вивчення фольклору, з'ясовано постійне посилення дослідницьких інтересів до музичної культури та етнокультурної проблематики.

The article deals with the major trends in modern folklore research of ethnic groups of the Southern region. The development of scientific activity in documenting and folklore research is analysed. The consistent strengthening of research interest to musical culture and ethnic and cultural problems is ascertained.

Шлях у глибини історії слов'янства пролягає через географічний аспект дослідження фольклору, що відзначається зворотним зв'язком: фольклористика – історія, історія – фольклористика. Фольклор є складовою частиною історії, душою його народу, тому вивчення його завжди актуальне.

В даній статті вперше у мистецтвознавчій літературі робиться спроба узагальнення результатів сучасних наукових досліджень фольклору і музичної культури південного регіону. Відповідно поставлені завдання: проаналізувати особливості фольклористично-народознавчих досліджень трьох основних етнологічних осередків причорноморських областей – Одеської, Миколаївської, Херсонської; виявити тенденції сучасних польових і теоретичних досліджень; уз-

гальнити досвід відродження традиційної музичної культури.

Вивчати фольклор, як зазначав видатний етноМузиколог К.Квітка [1], необхідно в його динаміці – історичній та особливо регіональній, виявите пильну увагу до найменших місцевих змін, які часто визначають цілій спектр особливостей регіону.

Дослідження народної музики (і мовних діалектів) йдуть двома паралельними шляхами: шляхом створення так званої “нормативності” і шляхом пізнання регіональної специфіки. Створені останніми століттями національні літературні мови та композиторські школи засновувалися на пошуках національно-визначених рис. Але вони відштовхувалися від опори на діалекти, тобто враховували та узагальнювали географічні

відмінності культури конкретних етносів. Тенденція пошуків “нормативності” була показовою для періоду культурного та політичного самовизначення націй. Наприкінці XIX ст. виникають і формуються як спеціальні наукові дисципліни діалектологічна лінгвістика, етнографія та етномузикологія. Саме ці наукові дисципліни поставили питання поглиблого вивчення етнічних культур в їх історичному розвиткові та сучасному районуванні.

Південь України як особливий історико-географічний район характеризується, насамперед, своєю поліетнічністю, формами і характером міжетнічних стосунків і надає унікальну можливість для вивчення важливих питань науки (наприклад, трансформування традицій в умовах соціально-економічного та етнокультурного різноманіття; історичних тенденцій у розвитку міжетнічних зв'язків; вивчення фольклорних традицій пізнього формування тощо). Шляхи проведення досліджень регіону забезпечуються як суцільним обстеженням і збором фактологічного матеріалу, так і вибірковим вивченням певних поселень чи виконавських груп. На основі матеріалів польової та аналітичної роботи виявляємо дослідницькі пріоритети основних наукових осередків (Одеського та Херсонсько-Миколаївського).

В Одесі визначилися два осередки вивчення фольклору: лабораторія археології та етнології Степової України при відповідній за назвою кафедрі Одеського національного університету ім. І.Мечникова та лабораторія фольклору та етнографії Одеської державної консерваторії ім. А.Нежданової. В основі етнологічних інтересів обох центрів перебувають національні меншини – росіяни-некрасівці, старообрядці-липовани, болгари, чехи.

Серед польових досліджень кафедри археології та етнології Степової України Одеського національного університету привертають увагу обстеження календарної та родинної обрядовості росіян, болгар та українського населення Добруджі (Румунія). При цьому уважно фіксуються склад і функція дійових осіб, вивчається одяг, на фонограми заносяться тексти і настіви. Матеріали розшукуються на основі розробленої програми по збиранню етнографічного матеріалу, де містяться запитальники по вивченю комплексу організації побутового простору (поселення, садиби, одяг, обряди). Фонотека записів лабораторії нараховує більш як 500 пісенних зразків

календарної та сімейної обрядовості. Підвалини сучасної етнографічної праці в ОНУ були закладені П.Маркушевським, який з 1955 по 1994 рр. викладав курс “Українська народна творчість”, а також організовував польову практику та наукову студентську роботу, пов’язану з вивченням фольклору. Зокрема, тривалі спостереження чеського фольклору дозволили П.Маркушевському відзначити взаємозагачення образами, тематикою чехів, українців та росіян у місцях череззолосного поселення. П.Маркушевським було опубліковано понад 20 статей [2].

Початок планомірних досліджень фольклору південного регіону поклав професор Одеської державної консерваторії Г.Вірановський. Від 1974 р. здійснювалися експедиції в північні райони області, де проживало українське населення, а маршрути наступних експедицій пролягали в місця проживання російських старообрядців. У 1978 р. було організовано лабораторію фольклору та етнографії, яку очолила О.Соколова. Особисто нею було записано 750 одиниць фольклору російських старовірів-липован та козаків-некрасівців і за цими матеріалами захищено дисертацію. Дослідження показало, що музичні матеріали в умовах локальної традиції виявляють значно більшу сталість, ніж інші елементи традиції. А музична і словесна мова характеризуються чітко вираженими етнічними прикметами. Порівняльний аналіз культурних традицій липован і некрасівців (зміст, структура фольклору, багатоголосся, діалекти, деталі жіночого одягу) дав підстави стверджувати, що липовані і некрасівці являють собою різні гілки російського народу. В поясненні теоретичних аспектів застосування історичного методу щодо вивчення музичного фольклору О.Соколова посилається на положення С.Гриди про “модус мислення” середовища, який виявляється в культурі певної етнічної групи конкретного географічного ареалу [3]. Сталі контакти липован з українцями відобразилися перш за все на пісенному репертуарі, значну частину якого складають українські пісні.

Вивченням чеських поселень займалася С.Чернявська (матеріали було зібрано у 1986-1988 рр.). Дисертаційне дослідження С.Чернявської включає аналіз і класифікацію пісенного матеріалу на жанровому, структурно-морфологічному (композиційно-строфічному, ритмічному, звуковисотному) і фонетичному рівнях. Було відзначено процес взаємовпливів

етносів (чехів та українців) в умовах їх спільнотного проживання на різних рівнях: побуту, мови, обрядів, пісень. Інтеграційні процеси особливо яскраво проявляються у мові – чехи, як правило, двомовні (чеська і українська). Обстеження також показали, що в переселенському чеському середовищі повніше збережено деякі пісні, ніж сьогодні в Чехії. Цьому сприяло поширення серед чеського населення писемної традиції передачі текстів та успадкування пісенніків від покоління до покоління. Зміни в наспівах сталися незначні. Чеська традиція протягом усього часу була скерована не на новації, а на збереження отриманої культурної спадщини.

Викладач Одеської консерваторії С. Таранець з 1982 р. вивчає фольклор болгар-переселенців Одеської області. Ним записано близько 2000 пісennих зразків. До виходу у світ збірника болгарських пісень, записаних в Україні та Молдові [4], переселенська традиція практично не вивчалася.

Дослідженням фольклору чехів та болгар було започатковано одну з цікавих дослідницьких ліній лабораторії фольклору та етнографії Одеської консерваторії – пошуки глибинних коренів культурної спільноті південних слов'ян та їх національних сусідів на Одещині. Обстеження та порівняльні студії з фольклором метрополії ще раз підтвердили тезу про незвичайну стійкість музичних типів протягом значного історичного часу. Свого часу про це писав В. Гошовський: “Музична мова у формі конкретного музичного діалекту стає засобом художнього спілкування народу лише в радіусі поширення даного діалекту. У цьому відношенні музична мова проявляє значно більшу консервативність, ніж розмовна, яка слугує як для спілкування людей за межами її діалекту, так і для інших, складніших цілей, наприклад, як засіб пізнання, діяльності, накопичення практичного досвіду тощо” [5].

На матеріалах лабораторії виконано ряд наукових, дипломних та методичних праць, присвячених традиціям російських переселенців (О. Соколова, Н. Ганул), типології жанру російського духовного вірша (С. Чернявська), методиці жанрового аналізу болгарського фольклору (С. Таранець), структурному зіставленню зразків української календарної та родинно-побутової пісенності (О. Скуратівська) та ін. Зараз Лабораторія працює над засвоєнням об'єктивно-акустичних досліджень ритміки та мелодики

народних пісень. Після накопичення достатніх аналітичних даних передбачається вихід на рівень їх логіко-статистичних узагальнень за допомогою комп'ютера з метою конструктивного моделювання народногісених традицій етнічних поселень Одещини.

Вивчення культури народів Одеської області має свої особливості і проблеми. Вони виникли в багатонаціональному середовищі, яке утворилося в результаті заселення краю. Переселенці розмістилися тут дисперсно чи компактно, що суттєво вплинуло на подальшу долю розвитку їхньої культури, яка або збереглася, або втратила свою самобутність в іншому культурному середовищі. Тобто йдеється про взаємодію етнічних культур та наслідки такої взаємодії.

Вивчення цих процесів пов’язується з означенням межетнічних регіонів, які в процесі динаміки демографічної ситуації змінювались. Тому не завжди межі етнічних районів співпадають із межами етнорегіональних культур. Неспівпадіння утворилися в результаті міграційних процесів та міжетнічних стосунків, які, особливо в зонах контактів, привели чи то до зміщення кордонів, чи то до утворення змішаних культурних зон. Таке явище, особливо притаманне для Одещини, в цілому досить розповсюджене на Півдні і потребує уважного підходу дослідників до вибору критеріїв стосовно районування.

Останніми роками фольклор та етнографія Херсонщини привертають до себе все більшу увагу як місцевих, так і приїжджих дослідників. Надзвичайно плідною виявилася колективна експедиція 1990 р., у якій брали участь фахівці з України, Росії та Білорусі під егідою Ленінградської консерваторії та Херсонського науково-методичного центру народної творчості та культурно-освітньої роботи (ХНМЦ). Зроблені експедицією записи поклали основу формування систематизованої фонотеки ХНМЦ. Теоретичні результати було опубліковано у збірці статей і рефератів [6].

Як показали матеріали зазначеної експедиції, для сьогоднішнього профілю Херсонщини визначальною була етнічна ситуація XVIII–XIX століть. “Саме тоді склалися власні херсонські традиції пізнього формування. Цей процес відбувався під українською домінантою” [7]. На кінець XIX століття українська мова була відмічена як міжнародна серед усього сільського населення краю (в тому числі німців, євреїв, шведів, поляків), та й усі асимілятивні процеси

йшли в напрямку українізації. Саме українські старопреселенські степові традиції на Херсонщині називають “місцевими, корінними” [8]. Навряд чи ще збереглося (і зберігається й досі) стільки мелодій широкого розспіву, багатоголосої традиції, історичної, козацької та чумацької тематики.

Різного масштабу дані проведених експедицій дали можливість виявити на Херсонщині 54 фольклорні традиції, серед яких українських – 32. І це не формальні “представники” етнографічних груп, а справжні носії традицій. В експедиційній роботі застосовувалася методика контролального запису одних і тих же пісень в різних селах, а також записи сольної та гуртової версії однієї пісні, що було необхідним для визначення субрегіональних зон побутування фольклору та з’ясування співвідношення індивідуального й колективного в пісенних варіантах. Оскільки фольклор Півдня України майже не утримує календарного пласта, в його складі перебувають пісенні зразки, які за періодизацією Ф. Колеси належать до другої і третьої еволюційних стадій розвитку фольклору [9].

На матеріалах студентських фольклорних експедицій Миколаївської філії Київського національного університету культури і мистецтв видано серію збірок “Фольклор Півдня України” (упорядник В.Хоменко). Цікавими є записи, здійснені в с. Богемка Врадіївського району Миколаївщини, де мешкають представники більше десяти національностей. Значну частину записів становлять зразки так званого вторинного фольклору, видозмінені у різного роду обробках, але які “зберігають ознаки автентичної першооснови і не переходятуть у форми власне професіональної творчості, функціонуючи в будь-яких умовах села чи міста” [10].

На Херсонщині встановлено існування ряду пісенно-виконавських стилів: а) степовий український, що відзначається смаком до протяжного співу; б) західноукраїнські (подільський, бойківський, поліський та ін.); в) східнобілоруський, з рисами центрально-могилівської традиції; г) слобожанський.

У більшості випадків відбувається процес асиміляції, при якому малочисельні етнічні групи розчиняються в багаточисельних або консервуються. В останньому випадку фольклор переходить в ретроспективне побутування.

Сучасна традиційна культура південноукраїнського краю інтегрує в певну цілісність не

лише субетнічні сегменти українського фольклору, але й фольклорні здобутки іноетнічних груп населення, яке мешкає в Північному Причорномор’ї. Дослідження цієї тематики присвячена монографія О.Макаренка [11]. Матеріали книги стосуються проблем функціонування етнічних фольклорно-музичних традицій та загальних питань міжетнічних взаємин – демографічних, політичних, господарчо-економічних та культурологічних. Автор розглядає кореневу (українську) та емігрантські музичні традиції як два основні джерела формування народної музичної культури південноукраїнського краю і відзначає наявність об’єктивно суперечливих тенденцій: “опір традиції впливам іноетнічних культур – і в той же час здатність до інтеграційних тенденцій” [12].

Останнім часом дослідженнями музичного фольклору Причорномор’я зацікавилися викладачі вищих та середніх навчальних закладів Миколаєва (тенденція, властива європейській університетській науці взагалі). Серед досліджень – “Музичний аспект в курсі народознавства (до вивчення фольклору та етнографії)” В.Іванова, “Сторінки фольклорно-музичної спадщини Півдня України” О.Макаренка, “Транскрипція народних пісень в сучасних умовах” В.Хоменка, “Формування південного напряму етномузикологічних досліджень в українській фольклористиці” С.Кириленко та ін. Значний вклад в докumentування музичного фольклору вносять керівники народних хорів, які записують автентичний фольклор, а також обробляють його для художньо-концертного виконання. Серед них – О.Шпачинський (“Українські народні пісні Миколаївщини”, “Новорічні колядки та щедрівки в обробці для народного хору”), В.Хоменко (“Фольклор Півдня України”), А.Затурян (“Українські народні пісні Миколаївщини”), С.Кириленко (“Козацькі пісні”). Збірники “Весілля села Регинка Бериславського району” та “Козацькі пісні”, укладені В.Другальовим, засвідчують збереження умовно-козацької традиції, яка побутує на Херсонщині і характеризується чоловічою манерою співу з верхнім “гораком”. Сучасний стан фольклорної традиції охарактеризований В.Другальовим у його дослідженні [13]. Під час експедицій впроваджувався багатоканальний запис, що надав можливість проаналізувати звучання кожного виконавця, особливості голосоведення, а в підсумку сприяв точній реставрації багатоголосої партитури, чо-

го не можна досягти при монозапису. Однак не завжди записувачі дотримуються методики документування народної музики [13]. Записи ведуться з погляду мистецьких, вартісних якостей мелодій і рідко супроводжуються описами та коментарями (характеристика співака, словесний опис манер виконання тощо).

Поряд з традиційною збирацькою роботою – фондуванням, публікацією та дослідженням фольклору, в музичних навчальних закладах окрім лінії наукової популяризації зібраної народної музики засобами співу в автентичній манері, успадковуються традиції гуртового виконавства.

При Миколаївському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти плідно працює фольклорно-етнографічна експедиція вчителів-музик, яку вже більше десяти років очолює Л.Плужнікова. Колектив зробив широкомасштабні за тематикою записи музичного фольклору, зафіксувавши більше двох тисяч українських народних пісень. Створено фольклорний фонд [14]. Записано чимало оригінальних зразків, як, наприклад, похвальна пісня-дума “Ой ти, брате Мертвододе”, історичні “Ой, сиву ти мій”, “А вже років двісті” та ін. [15].

Регіон Півдня України становить безперечний інтерес з погляду його етнічної строкатості (а отже, асиміляційних та дифузних процесів); варти уваги явища, що їх народжують міграційні процеси; не позбавлені інтересу й тенденції білінгвізму (зокрема російсько-українського).

Фольклористична робота в регіоні позначена значним обсягом польових досліджень, охопленням українського населення та національних

Література

1. Див.: Квітка К.В. Вибрані статті. – Ч. 1. Нариси української народної музики / Упоряд., передмова та комент. А.І.Іваніцького. – К.: Муз. Україна, 1985. – 142 с.
2. В журналі “Народна творчість та етнографія” П.Маркушевський надрукував статті: “Ян Гус в пам'яті українських чехів” (1968, № 4), “Пам'яті фольклориста: професор В.М.Волков” (1986, № 1), “Балтська бандура” (1986, № 5) та ін.
3. Грица С.Й. Мелодії української народної епіки. – К.: Муз. Україна, 1979. – С. 5.
4. Кауфман Н. Народні пісні на болгарите от Українска и Молдавска ССР. – Кишинев, 1982. – 103 с.
5. Гошовський В. У истоках народної музики славян: Очерки по музикальному славяноведению. – М., 1972. – С. 12.
6. Питання дослідження та збереження народного фольклору Херсонщини / Упорядн. І.Мацієвський. – Л., Херсон, 1991. – 176 с.
7. Там само. – С. 27.
8. Там само. – С. 30.
9. Колеса Ф.М. Музикознавчі праці / Підгот. до друку С.Й.Грица – К., 1970. – С. 249.
10. Грица С.Й. Фольклор у просторі та часі. – Тернопіль: Астон, 2000. – С. 209.

меншин, значними зрушеннями в теоретичних дослідженнях, активізацією локальних (субетнічних) досліджень).

Звернення до вивчення етнічних груп Півдня взагалі не є випадковим явищем. Умови побутування етнічно відокремленої компактної групи в іншомовному оточенні роблять її унікальною “лабораторією” для етнографа, який вивчає процеси асиміляції і збереження першооснови в культурі. Як переконливо показують сучасні спостереження дослідників, реалії духовної культури, перенесені переселенською общину з основної етнічної території, зберігаються краще, ніж культури матеріальної, часто переважаючи за ступенем збереження культурні традиції місць попереднього побутування.

Для вивчення народної музики дослідниками застосовується комплексний підхід: розглядається зміст і структура обряду, мова (лексика, діалектика), пісенний матеріал (тексти наспівів), фактура, багатоголосся, деталі жіночого одягу тощо.

Проте поза увагою вчених сьогодні залишається дослідження фольклору молдаван, гагаузів, єреїв, циган та інших національностей, що компактно проживають в регіоні. Недостатньо досліджена і культура болгар [16]. На часі стало питання збереження специфічних рис культури етнічних груп, що в умовах спільнотного проживання добре зберегли у побуті свої традиції.

В регіоні спостерігається певна спонтанність фольклористичних досліджень. Так, зокрема негативно позначається відсутність єдиного координатного центру та спланованої на перспективу програми вивчення народних традицій.

11. Макаренко О. Нариси з історії етномузичної культури Півдня України. – Миколаїв, 2001. – 163 с.
12. Там само. – С. 9.
13. Другальов В. Історія, розвиток та сучасний стан писемної культури та обрядів Голопристанщини: За підсумками досліджень фольклорно-етнографічних експедицій до Голопристанського району. – Херсон: Просвіта, 1995. – 42 с.
14. Фольклорні записи Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, ф. 4, спр. 1 -18.
15. Див.: Грай, бандура, грай / Упорядн. Л.М.Плужнікова (тексти), Т.М.Півень (мелодії). – Миколаїв: ОППО, 2001. – 26 с.
16. В межах Одеїчини проживає понад 165 тис. болгар (6,3%), 144 тис. молдаван (5,5%), 43 тис. єреїв (1,6%), 28 тис. гагаузів (1,1%). Див.: Етнічна історія Півдня України (соціокультурний та етнологічний аспекти). Одеська область / Укл. П.І.Надолішній, О.В.Пригарін, С.Є.Сажненко. – Одеса: Астропрінт, 1998. – С. 23-24.

Надійшла до редколегії 20.10.2003 р.